

לבעינה של תורה

שיחות שנמסרו בבית המדרש על ידי ראש הישיבה הרב ברוך וידר שליט"א

שיחה תפ

כ"א בטבת תשפ"ד
פרשת "שמות"

”מפלאות תמים דעים”

תהליכים ומסתרים בדרכה של ההשגחה האלוקית

התהליכים המתרחשים בעולם, ובפרט בעם ישראל, במבט של אמונה ולאורה של התורה.

בצעירותי סעדתי רבות על שולחנו של רבנו הרב צבי יהודה זצ"ל. על המפית שכסתה את חלות השבת היה רקום פתגמו של הרב זצ"ל לחודש ניסן: **”יציאת מצרים תישאר לעד האביב של העולם כולו”**. אביב מבטא פריחה וצמיחה. יציאת מצרים, בה נוצר עם ישראל, מהווה עבור העולם כולו זמן של פריחה ולבוב. עניינה של האומה הישראלית לפתח, לתקן ולבנות את העולם כולה, על ידי זאת שהיא מאירה בו את אור ה' כאור לגויים.²

נלמד על יכולתו של ה' להולל בעולם כרצונו, אף בעזרת הבחירה ההפוכה ממנה לאגמרי

”שובו בנים שובבים”

בשבוע זה, בו נקרא את פרשת שמות, מתחילים ימי השובבי”ם. ימים אלו מוקדשים לבניית הקדושה בישראל. אלו הם ימים של תיקון העוון הנורא, ימים בהם אנו מצווים להתחזק בתיקון בניין הקדושה בישראל, לאורן של פרשיות השבוע, משמות ועד משפטים, העוסקות בעבדות ובשיעבוד וביציאה מהם לחירות-עולם.¹

”וַיִּתֵּן יְהוָה לְאֹדֶר גּוֹיִם”

אנו מצויים בתקופה גדולה ומורכבת, תקופה שמתחוללות בה תמורות רבות - הן בעולם היהודי-ישראלי והן בעולם הכללי, במדינת ישראל ומחוץ לה - שלהן השפעה עולמית נרחבת. בימים שכאלו אנו נקראים ביתר שאת להתבונן על

² עיין עולת ראה, חלק א, עמוד לו (במהדורת תשע”ה): **”פעולת היציאה שלכם היא פעולה חודרת בכל היקום, פעולה חודרת בכל הטבע, פעולה חודרת בכל מה שהוא למעלה מן הטבע. היום הוא מיוחד במהותו הרוחנית, להיות מוכן ליציאה שלכם, והוא בחודש האביב, שהפריחה והחיים המתחדשים מוכרים בו כ”כ בכל הטבע. קנה כאן מקום אחד כל תמצית הבריאה, להיות הכל משותף עם יציאתכם המופלאה”**.

¹ עיין באר היטב, אורח חיים, סימן תרפה, סעיף קטן ב: **”יש נוהגין בשנה מעוברת לקבוע תענית בכל יום ה' מפרשת שובבי”ם ת”ת... וכתב האר”י ז”ל בפירוש התורה שימים אלו מסוגלים לתקן עון קרי יותר מכל השנה להמתענים בהן. לכן מתחיל מפרשת שמות שאז התחיל השעבוד, שנתקן הקרי דאדם הראשון, ונגמר בפרשת 'כי תקנה עבד עברי”**.

”וַתֵּדַע אֵתוֹ כִּי טוֹב”

אחת הנקודות הבולטות בדרך בה נוצר עם ישראל, היא אופן לידתו ועלייתו של מנהיגו הנצחי של עם ישראל - משה רבנו, שליח ההשגחה להוציא את עם ישראל ממצרים ולקבל עבורו את התורה.

התורה מספרת לנו על לידתו של משה תוך שהיא מגלה טפח ומכסה טפחיים³: **”וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לְוִי וַיִּקַּח אֶת בַּת לְוִי. וַתֵּהָרֵא אִשָּׁה וַתֵּלֶד בֶּן...”** - מיהו **”אִישׁ מִבֵּית לְוִי”** זה? מיהו אותה **”בַּת לְוִי”**? התורה אמנם סתמה, אך חז”ל גילו לנו שאלו הם עמרם ויוכבד, שחזרו זו לזה לאחר פרידתם⁴.

תרגום יונתן בן עוזיאל, שלעיתים קרובות גונז בקרבו ידיעות מופלאות, עומד על נקודה מרתקת⁵: **”וַאֲזַל עִמְרָם גִּבְרָא דְמִשְׁבֵּט לְוִי וְאוֹתִיב בְּכִילְתָא וְגִינּוּנָא דְהַלּוּלָא יַת יוֹכְבֵד אֲנַתְתִּיה, דְתַרְיָה מִן קֶדָם גְּזִירְתָא דְפְרַעָה. וְהוּת בְּרַת מֵאָה וַתֵּלְתִין שְׁנִין פַּד אֶהְדְרָה לְוִוִּתְתִיה, וְאַתְעֵבִיד לָהּ נִיסָא וְהִדְרַת לְעֵלִימוֹתָא, כְּמָא דְהוּת פַּד הִיא זְעִירְתָא מְקִרְיָא בְּרַת לְוִי.”** זהו נס מופלא! יוכבד שהייתה כבר בת מאה ושלושים שנה שבה להיות רעננה כנערה צעירה וחזרה לה יכולת ההולדה!

הרמב”ן שואל מדוע נס פלאי זה אינו מופיע מפורשות בתורה? הלוא העובדה ששרה ילדה בגיל מוקדם יותר, תשעים שנה, צוינה בהרחבה! משיב על כך הרמב”ן⁶: **”הנסים הנעשים על ידי נביא שיתנבא כן מתחילה או מלאך נגלה במלאכות השם יזכירם הכתוב, והנעשים מאליהן לעזור צדיק או להכרית רשע לא יזכירו בתורה או בנביאים... ולמה יזכירם הכתוב? כל יסודות התורה בניסים נסתרים הם!”**

”וַתֵּלְמָה יֵצֵא אוֹד”

בהמשך תציין התורה את קרבת המשפחה שבין עמרם ליוכבד⁷: **”וַיִּקַּח עִמְרָם אֶת יוֹכְבֵד דֹּדְתוֹ לוֹ לְאִשָּׁה וַתֵּלֶד לוֹ אֶת אֶהֲרֹן וְאֶת מֹשֶׁה...”**. הגמרא מבארת⁸ שיוכבד הייתה דודתו של עמרם מן האב ולא מן האם, ועל כן היה מותר להם להינשא על פי דיני בני נוח. רק על פי דיני התורה הדבר אסור, והיא כמובן טרם ניתנה.

אמנם, הדברים כשלעצמם זוקקים ביאור - וכי היה לא הייתה ברירה להוליד את משה מושיען של ישראל, אהרן ומרים, אלא מזיווג של עריות האסורות לפי התורה?

רבי יששכר שלמה טייכטל, בספרו 'אם הבנים שמחה'⁹, מתייחס לסוגייה זו באריכות ומבאר לאור דברי המקובלים שדרכו של ריבוננו של עולם לגלגל את הופעת הגאולות דווקא בדרכים מורכבות ומלאות פיתולים על מנת להטמין מעיני המקטרגים שלא יבלמו בקטרוגם את תהליך הגאולה. ביאר זאת מו”ר הרב הדרי זצ”ל בעזרת משל: כאשר מעוניינים להבריח חפץ יקר ערך במעבר הגבול, מטמינים אותו בתוך הכביסה המלוכלכת. שם לא יעלה על דעת המוכסים לחפשו.

דברים עמוקים אלו, השייכים לסודות התורה, באים לידי ביטוי במקומות רבים נוספים. למשל, דוד המלך נולד מרות המואבייה, שמקורה במערה בסדום, כלשון חז”ל¹⁰: **”מִצְאָתִי דָּוִד עֲבָדִי”**¹¹ - היכן מצאתיו? בסדום”.

”הִבָּה נִתְחַכְמָה לוֹ”

קודם לידתו של משה, גזר פרעה על המילדות העבריות¹²: **”בְּיִלְדָכֶן אֶת הָעֲבָרִיּוֹת וְרֵאִיתֶן עַל הָאֲבָנִים אִם בֶּן הוּא וְהִמַּתֶּן אוֹתוֹ וְאִם בַּת הוּא וְחָתְוּהָ.”**

³ שמות, פרק ב, פסוקים א-ב

⁴ רש”י, שם. עיין גבורות ה’, פרק טז: ”ולא הזכיר הכתוב שם עמרם ושם יוכבד... שזה מורה על מעלת משה שהוא נבדל במעלתו מכל אדם על פני האדמה, ולפיכך לא זכר אצל אביו ואמו רק שם סתם לא שם פרטי”.

⁵ תרגום כתר יונתן: ”וילך עמרם איש שמשבט לוי והושיב בכילה ובאפיריון של חופה את יוכבד אשתו שגרש מן לפני גזירה של פרעה והיתה בת מאה ושלושים שנים כאשר החזירה אליו ונעשה לה נס וחזרה לעלומיה [לנערותה] כמו שהיתה כאשר היא קטנה נקראה בת לוי”.

⁶ בראשית, פרק מו, פסוק טו

⁷ שמות, פרק ו, פסוק כ

⁸ סנהדרין, דף נח, עמוד ב

⁹ עמודים קכב-קכז (במהדורת פרי הארץ)

¹⁰ בראשית רבה, פרשה מא, אות ד. עיין בבא בתרא, דף צא, עמוד ב.

¹¹ תהלים, פרק פט, פסוק כא

¹² שמות, פרק א, פסוק טז

”לפני מלכים יתיצב”

ה'אבן עזרא' היה פשטן עמוק וגאוני עם שכל ישר. הרמב"ם הזהיר את בנו ללמוד את פסוקי התורה רק בעזרת פירושו של רבי אברהם בן עזרא, המכונה 'אבן עזרא'¹⁸: "ואתה בני הנאמן לי, אני מצווה לך שלא תעיין בפירושים וחיבורים... אלא בפירושו ובחיבוריו וספריו כי הם טובים מאוד". בדבריו של ה'אבן עזרא' מצויה פנינה העונה על שאלתנו.

כתוצאה מגזרת פרעה אימו של משה הניחה אותו בתיבה ביאור, והתגלגלו הדברים כך שבת פרעה אספתו אל ביתה וגדלה אותו. כתב על כך ה'אבן עזרא'¹⁹: "ומחשבות השם עמקו, ומי יוכל לעמוד בסודו" - לעולם לא נוכל לעמוד על פרטיהן של דרכי הנהגתו של הקב"ה בעולם - "ולו לבד נתכנו עלילות" - הוא לבדו היודע כיצד נכון לחולל את כל הקורות בעולם, איזה שליט להעלות ואיזה להוריד - "אולי סיבב השם זה שיגדל משה בבית המלכות להיות נפשו על מדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות, ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים. הלא תראה, שהרג המצרי בעבור שהוא עשה חמס. והושיע בנות מדין מהרועים, בעבור שהיו עושים חמס להשקות צאנן מהמים שדלו".

על מנת שמשה יגדל להיות מנהיג, שיוכל להיות תקיף ולהוביל אחריו עם, יש להרחיקו מקהילת העבדים אל ארמון המלך, כדי שיתגבשו בו האופי והחוסן הנדרשים. כוחות אלו עמדו לו כאשר הוא נחלץ להרוג את המצרי, להציל את בנות יתרו מעושקיהן וכאשר נדרש ממנו לעמוד לפני פרעה ללא חת. על כן, גלגלה ההשגחה שדווקא בבית פרעה הוא ילמד מנהיגות מהי.

ה'אבן עזרא' מציע הסבר נוסף: "ועוד דבר אחר, כי אלו היה גדל בין אחיו ויכירוהו מנעוריו, לא היו יראים ממנו, כי יחשבוהו כאחד מהם". אם הוא היה גדל בקרב עם ישראל, סביר להניח שהם לא היו

מסבירים המפרשים¹³ שגזרתו של פרעה כוונה לחסל אדם אחד בלבד, "מושיען של ישראל", שאיים על המשך שיעבוד בני ישראל במצרים, עמוד התווך של שגשוגה של מצרים. כאשר דיווחו לו האצטגנינים על האיום העומד בפתח הוא גיבש את תוכנית הפעולה¹⁴: "לא היה מקפיד אלא על הזכרים, שאמרו לו אצטגניניו שעתיד להוולד בן המושיע אותם". פרעה חשב שאם הוא יהרוג את כל התינוקות הנולדים בעם ישראל, הוא יגדע גם את פתיל חייו של זה העתיד להושיעם.

בהמשך הוא החמיר את הגזירה, וציווה להשליך אף את בניהם של המצריים ליאור¹⁵: "וַיֵּצֵא פְרַעֲה לְכָל עַמּוֹ לֵאמֹר כָּל הַבֶּן הַיְלֹוד הַיִּאֲרָה תִשְׁלִיכֶהוּ וְכָל הַבַּת תִּחְיֶינָה" - מסביר רש"י¹⁶: "אף עליהם גזר. יום שנולד משה אמרו לו אצטגניניו: היום נולד מושיעו, ואין אנו יודעים אם ממצרים אם מישראל, ורואין אנו שסופו ללקות במים, לפיכך גזר אותו היום אף על המצרים". האיצטגנינים ראו נכונה, אך לא דייקו בפרשנותם. זאת משום שמשה רבנו אכן היה נראה כאיש מצרי וגדל בבית פרעה, למרות שהורתו ולידתו היו בקדושה¹⁷. על כן לא עמדה בפני פרעה אלא הברירה להרוג את כל הנולדים באותו יום. גם הצעתם לזרוק את התינוקות יסודה בטעות - אמנם מושיעם של ישראל עתיד ללקות במים, אך לא במי היאור אלא במי מריבה.

פלא הוא כיצד העם המצרי ניאות לשתף פעולה עם תוכנית שטנית זו. אולם כבר נוכחנו בתופעות דומות במשך ההיסטוריה - גם הצורך הנאצי משך אחריו את כל עמו וגם מנהיגי רוסיה סחפו וסוחפים אחריהם את ההמונים.

¹³ רש"י, שם

¹⁴ רש"י, שם

¹⁵ שמות, פרק א, פסוק כב

¹⁶ על פי סוטה, דף יב, עמוד א

¹⁷ עיין גור אריה, שם: "וקשיא אחר שראו שהיום נולד בן שיושיע להם, כל שכן שיוכלו לראות אם מישראל אם מהמצריים? ויראה לי מפני שבת פרעה גדלו... לפיכך לא היו האיצטגנינים רואים על תולדות אם מישראל - שהרי נקרא בן לבת פרעה, וגם לא אם ממצריים הוא - מפני שילדה אותו יוכבד... ולא היה מורה האצטגנינות לא שהוא מישראל ולא שהוא ממצרים".

¹⁸ אגרות ותשובות הרמב"ם, עמוד י (במהדורת לוי-אפשטיין)
¹⁹ שמות, פרק ב, פסוק ג

האלוקית. וכי ביכולתו להרוג את משה אם הקב"ה הועידו להושיע את ישראל? לא זו בלבד שהוא לא יצליח להורגו, אלא הוא אף יגדלו בתוך ביתו, יאכילו ויפרנסו, ידאג לחינוכו ולהכשרתו והוא עצמו יהא זה שיכשירו לתפקיד לו נוצר - להיות מנהיגם של ישראל. את כוח ההנהגה שיופיע בו בעתיד הוא ייעצב דווקא בבית פרעה, כדברי הראב"ע.

אמנם, כוונתו של פרעה היא להרע לשליח ה', אך יד ההשגחה סובבה שדווקא הוא יגדל את משה, על אפו ועל חמתו. אפילו על הנקתו על ידי אימו היהודייה הוא שילם: **"הִילִיכִי אֶת הַיֶּלֶד הַזֶּה וְהִנְקֵהוּ לִי וְאֲנִי אֶתֶן אֹתוֹ אֶת שְׂכָרְךָ"**²⁴! פרט זה מפליא במיוחד, משום שהצורך בכך נבע מזאת שמשה לא היה מוכן לינוק מן המצריות אלא מהמקום הקדוש והטהור שממנו נולד, בשל היותו עתיד להיות נביא לה'²⁵ - ואף על יתרון מעלה זו נאלץ פרעה לשלם! כך הקב"ה מאלץ את הרע להיות שותף בבניית הטוב האלוקי ללא ידיעתו.

כך היה גם בימי המן. המן הרשע רצה בכל מאודו להרוג את מרדכי היהודי, מנהיגם של ישראל בדור ההוא. וכי ביכולתו לעמוד כנגד הרצון האלוקי? אדרבה, בסופו של דבר הוא עצמו יהא זה שייסע בעלייתו של מרדכי לגדולה. המן מבקש לתלות את מרדכי על **"עֵץ גְּבִיָּה חֲמִשִּׁים אַמָּה"**²⁶, אך בסופו של דבר הוא עצמו ייתלה **"עַל הָעֵץ אֲשֶׁר יִכִּין לוֹ"**²⁷ - **"לעצמו הכין"**²⁸. ברגע האמת יהיה די באמירה קלה של חרבונה ומיד ייתלה המן על אותו עץ. כבר יום קודם לכן אירע המהפך, כאשר המן נאלץ להרכיב את מרדכי על הסוס, בהתאם לתוכנית שהוא עצמו הגה.

באופן פלאי זה משתמש הקב"ה בבחירתו של הרע כדי להוביל אל הטוב.

מקבלים את מנהיגותו ולא היו מאמינים לו שנשלח לגואלם. גם לולא זאת, לא בקלות רכש את אמונם.

"וּמִמֶּכָּה עֲצָמָה מֵתֵקֵן דְּטִיָּה"

בשיחה הקודמת החלנו לעסוק במבט העמוק שהרמח"ל מלמדנו ב'דעת תבונות', בנוגע להנהגת ה' בימות המשיח ובדרך הבאת הגאולה. אני סבור שלפי דרכו של הרמח"ל נוכל לברר בירור יסודי. לעולם לא נדע את מחשבות ה' לאמתתן, אולם מותר לנו, ואף מחובתנו, להתבונן בקצות דרכיו ולנסות לשער מהי הנהגתו. אמנם **"רְאִיתָ אֶת אַחֲרֵי וּפְנֵי לֹא יֵרְאוּ"**²⁰, אבל באחוריים אלו מותר וצריך לראות ולהתבונן.

גילו לנו חכמי הסוד כי המידות בהן הקב"ה מנהיג את עולמו מתחלפות בתקופות מסוימות בהתאם לרצון האלוקי. כותב הרמח"ל²¹ שבאחרית הגלות רוב ההנהגה האלוקית היא בהנהגת הייחוד, שעניינה להוביל את העולם לתעודתו ולגילוי מלכות ה' בעולם. דרכה המיוחדת של הנהגה זו היא לקחת את הרע, הנגרם עקב בחירתם החופשית של בני האדם - כפי שהרשעים הארורים ש'כלי חמאס מכרותיהם' תכננו והתאמנו לטבח שבצעו בשמחת תורה במשך שמונה שנים - ולהשתמש בו לצורך גילוי הטוב בעולם²².

ננסה להתבונן לאור זאת בפרשתנו במידת האפשר. כפי שתיארנו בתחילה, פרעה מנסה בכל כוחו לחסל את מושיעם העתידי של ישראל. אולם, **"יוֹשֵׁב בְּשָׂמַיִם יִשְׁחַק"**²³: פרעה, עם כל עוצמתו וכוח שלטונו אינו מסוגל לעמוד כנגד ההחלטה

²⁰ שמות, פרק לג, פסוק כג

²¹ ספר הכללים, כללים ראשונים, סימן לד, עמוד רפג: **"ואמנם לא תמיד ישתמש האדון ב"ה מהנהגה אחת, אלא לפעמים ישתמש מן השכר ועונש, ולפעמים מן ההנהגה שזכרנו, והיא נקראת מזל, שהיא בדרך גזירה, לא לפי המעשים... ובאחרית הגלות הקב"ה משתמש הרוב מזאת, כי הכוונה אז לתת תיקון כללי לכל העולם, ועל כן צריך שיתנהג בהנהגת היחוד, שמן ההעלם הגדול יולד הגילוי הגדול, ויהיה שלימות ניתן לעולם"**.

²² עיין עולת ראייה חלק א, עמוד שצ (במהדורת תשע"ו): **"הידיעה היותר עליונה היא כאשר נכיר את המון המפריעים העומדים על כל צעד... לולא ההשגחה האלוקית, הנותנת קצב וגבול לכל כוח לאמר: עד פה תבא, רק עד הגבול שיעיל לשכלול הבריאה ולא להרסה, כי אם במקום שהריסה היא צורך תיקון והסתירה צורך בנין"**.

²³ תהלים, פרק ב, פסוק ד

²⁴ שמות, פרק ב, פסוק ט

²⁵ עיין רש"י, שם, פסוק ז: **"שהחזירתו על מצריות הרבה לינק ולא ינק, לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה"**.

²⁶ אסתר, פרק ה, פסוק ד

²⁷ שם, פרק ו, פסוק ד

²⁸ פסיקתא זוטרתא, אסתר, פרק ו, סימן ג; אסתר רבה, פרשה י, אות ב

«מִי חָכַם וַיִּבֶן אֱלֹהִים»

דומני שהפלא הגדול ביותר הוא זה שאירע סמוך לימינו. לפני כתשעים שנים ביקש הצורר הנאצי ימח שמו וזכרו להעלות את הכורת על העם היהודי. שאיפתו שלא ייוותר ולו יהודי אחד בעולם. כך הוא עצמו כתב בספרו "מלחמתי" (מייך קאמף).

אמנם איננו יודעים מחשבות של מעלה במדויק, אך ביכולתנו לומר בוודאות שאלמלא השואה אותה ביקש הצורר הנאצי להמיט על עם ישראל לא הייתה קמה מדינת ישראל, שהיא ראשית צמיחת גאולתנו.

זאת, משתי סיבות: האחת, שלולא השואה האומות לא היו נותנות את ידן למהלך מעין זה. מו"ר הרב הדרי זצ"ל היה מציין שרק פעם אחת ויחידה במשך ההיסטוריה הצביעו רוסיה וארצות הברית הצבעה זהה באו"ם: בשעת ההחלטה לתת מדינה לעם היהודי, וזאת רק מתוך רחמים על האומלל הזה.

הסיבה השנייה עמוקה יותר. אלמלא השואה היהודים לעולם לא היו עולים לארץ ישראל בסדרי גודל נרחבים כשהיו. אלמלא השואה העם היהודי היה נותר באירופה, לומד תורה ובונה ישיבות לתפארת על אדמת הניכר הטמאה בטומאת ארץ העמים. כך לא הייתה קמה מדינת ישראל ולא הייתה מתנוצצת רוח לאומית ישראלית. עם ישראל היה נותר ללון באפילת בית הקברות הגלותית.

כך, מבלי ידיעתו ומבלי כוונתו, הביא הצורר לתקומתו של עם ישראל ולכינון מדינתו.

«וַעַת צְרָה הִיא לִיעֶקֶב וּמִמֶּנָּה יִשְׂעַי»

כותב הרמח"ל ב'דעת תבונות'²⁹: «והנה זה יתד חזק לאמונת בני ישראל, אשר לא ירך לבם לא מאורך הגלות ולא ממרירותו הקשה». כמה דם יהודי נשפך! אלו ייסורי תופת עוברים עלינו! אמנם אנחנו קטנים, אך מותר לנו לשאול ולברר ולאחר

מכן להישאר עם האמונה. לשם כך יש לנו תורה כתובה ומסורה רבת אנפין שעלינו ללומדה ולהעמיק בה. כך ביאר לנו הרמח"ל את דרך הגאולה מלאת הקושיות והסיבוכים, וכך לידמנו הרב צבי יהודה קוק זצ"ל שהיה חוזר על יסודות אלו ללא גבול.

«כי אדרבה, הרשה הקדוש ברוך הוא והניח לרע לעשות כל מה שבכחו לעשות» - הרע מקבל את היכולת לבצע את זממו מבלי מעצור. בשל כך הוא זורק ילדים ליאור, שורף ילדים בקרמטוריומים, עורף ראשי ילדים וכהנה. יכלה הזמן ולא נכלה למנות את רשעות הגויים. **«אַל נִקְמוֹת ה', אַל נִקְמוֹת הוֹפִיעַ»**³⁰.

«ובסוף הכל - כל יותר שהקשה הרע את עול סבלו על הבריות, כן יותר יגלה כח יחודו ית' וממשלתו העצומה אשר הוא כל יכול, ומתוך עומק הצרות הרבות והרעות מצמיח ישועה בכחו הגדול».

«כִּי הָבֵל עֲבָדִיךָ»

מפרעה המגדל את משה רבנו, גואלם של ישראל, בביתו שלו, נלמד על יד ה' ההולכת ומתגלה, על יכולתו של ה' לחולל בעולם כרצונו ולהוליכו אל המגמה האלוקית, אף בעזרת הבחירה ההפוכה ממנה לגמרי. אלו הן נקודות שבהן יכולים אנו לזהות גילויים של מלכות ה' בעולמו.

זהו סודה של ההשגחה האלוקית. מצד אחד, ישנה 'הנהגת המשפט' הגומלת שכר ועונש ומעניקה בחירה חופשית לחלוטין. מצד שני, הקב"ה מוביל את העולם אל היעד שהציב ולגאולתם של ישראל והעולם כולו. גם אם הרע יבחר בחירות המנוגדות לכיוון בו חפץ ה', בכוח ה' לתעל גם את זאת לטובתו של עם ישראל ועבור מימוש התוכנית האלוקית לגילוי את שמו הטוב.

אני מאמין שזה סוד התקופה הקשה והמורכבת שאנו חיים בה. בעזרת ה' נזכה לראות בעינינו את האור הגדול שיפציע מתוך הרע הגדול הזה. כבר כעת אנו רואים את תחילת בצבוצן של קרניו, שהן אך מעט מזעיר מהאור הגדול לו נזכה.

³⁰ תהלים, פרק צד, פסוק א

²⁹ אות מ